

AZ ÖSSZEVENÁS-ELKERÜLÉSI HIPOTÉZIS VIZSGÁLATA HUMÁN ÉS GÉPI FORDÍTÁSOKBAN

TESTING THE CONTRACTION-AVOIDANCE HYPOTHESIS IN HUMAN AND MACHINE TRANSLATIONS

KLAUDY KINGA¹

Absztrakt: Az összevonás-elkerülési hipotézis az aszimmetria-hipotézis egyik alhipotézise. Az aszimmetria-hipotézis szerint a fordítók szívesebben alkalmazzák azokat az átváltási műveleteket, amelyek explicitációval járnak (lexikai konkretizálás, lexikai felbontás, lexikai betoldás, grammatikai konkretizálás, grammatikai felbontás, grammatikai betoldás) mint azokat, amelyek implicitációval járnak (lexikai generalizálás, lexikai összevonás, lexikai kihagyás, grammatikai generalizálás, grammatikai összevonás, grammatikai kihagyás) (Klaudy 2001). A gépi fordítói programok szabad hozzáférése most egy új kutatási lehetőséget teremtett az átváltási műveletek automatikus vagy tudatos jellegének vizsgálatára. Sorra megnézhetjük, hogy elvégzik-e a gépi fordítói programok azokat a műveleteket, amelyeket a humán fordítások elemzése alapján leírtam (Klaudy 1999). Ebben a tanulmányban a jelentések összevonását fogom megvizsgálni, amely egyike a feltételezett implicitációs műveleteknek, melyet az aszimmetria-hipotézis szerint a fordítók a fordítás irányától függetlenül nem szívesen alkalmaznak. A vizsgált anyag alapján azonban az angol–magyar fordításban (csak szépirodalmi fordításokat vizsgáltunk) a magyar fordítók mégis gyakran alkalmazzák a jelentések összevonását, míg a gépi fordítói programok szinte sohasem.

Kulcsszavak: *aszimmetria-hipotézis, összevonás-elkerülési hipotézis, a jelentések összevonása, emberi fordítás, gépi fordítás*

Abstract: The contraction avoidance hypothesis is a sub-hypothesis of the asymmetry hypothesis. According to the latter, translators use transfer operations that involve explicitation (lexical and grammatical specification, distribution of the meaning of a lexical item over several words, addition of lexical and grammatical items and grammatical upgrading) more often than those that involve implication (generalisation, contraction of the meaning of several lexical items into one word, omission, grammatical generalisation, grammatical downgrading, and grammatical omission) (Klaudy 2001). Free access to machine translation programs has now created a new research opportunity to study the automatic or conscious nature of transfer operations, and whether machine translation programs perform the same operations as human translators, which I have described in earlier work (Klaudy 1999). In this paper, I will examine the contraction of the meaning of several lexical items

¹ PROF. DR. KLAUDY KINGA
professor emeritus
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
klaudy.kinga@btk.elte.hu

into one word, a transfer operation resulting in implicitation. According to the asymmetry hypothesis, translators are reluctant to use it, regardless of the direction of translation. However, the findings show that in English-Hungarian translation of fiction, human translators often use contraction, while machine translation programs almost never do.

Keywords: *asymmetry hypothesis, contraction avoidance hypothesis, contraction of meaning, human translation, machine translation*

1. Hipotézisalkotás a fordítástudományban

A fordítástudomány – akárcsak más tudományok – a valóságnak, esetünkben a fordítás valóságának egyedi tényeiből próbál általános következtetéseket levonni fordítási jelenségek tulajdonságaira, okaira, következményeire vonatkozóan. Minden fordítónak és fordításkutatónak vannak hipotézisei arról, hogy mi fog nehézséget jelenteni az adott forrásnyelvi szöveg valamely célnyelvre való fordításában. A fordításkutatók abban különböznek a fordítóktól, hogy ezeket a várható nehézségeket és várható megoldásaikat tudományos nyelven, hipotézisek formájában fogalmazzák meg, azután megvizsgálják a megvalósult fordításokon, hogy azok mennyire igazolják hipotéziseiket. A fordításkutatókat az is jellemzi, hogy szeretnék hipotéziseiket minél inkább általánosítani, és a fordítások minél nagyobb részére érvényesnek feltüntetni.

Erre egyre nagyobb lehetőségük van, ahogy a fordítói korpuszok nagysága. Mona Baker 1993-as programadó cikke óta egyre nő, és most már a neurális gépi fordítómotorok által felajánlott megoldásokat felfoghatjuk úgy is, hogy egy óriási méretű forrásnyelvi és egy óriási méretű célnyelvi korpusz elemzése alapján „adjuk ki” a megoldásokat. A számítógépes korpuszok most már olyan méretűek, hogy ha nem vesszük figyelembe, hogy a forrásnyelvi és célnyelvi megfelelések automatikusan vannak egymáshoz rendelve, akkor éppen olyan joggal tehetünk általános megállapításokat ez egyes GF-motorok, pl. a Google Translate vagy a DeepL Translate megoldásairól, mint a humán fordítók megoldásairól. Felhasználhatjuk őket eddigi hipotéziseink megerősítésére vagy megcáfolására is. Amikor a tanulmányban a „gépi fordítót” vagy a „gépi fordítókat” megszemélyesítve használom, akkor a Google Translate és a DeepL Translate megoldásainak vizsgálata alapján teszem.

2. Példák a fordítástudományi hipotézisekre

A fordítástudományi hipotézisekről már részletesen írtam (Klaudy 2006), most csak utalok néhányra. Vannak általános érvényűnek szánt hipotézisek, és vannak korlátozott érvényű hipotézisek. Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézisét, melynek lényege, hogy a fordításban a szövegek kohéziója és koherenciája megnövekedik, általános érvényűnek szokták tartani. Pedig a szerző csak egyetlen reklámfordítással és néhány szépirodalmi szövegfordítással illusztrálja a kohéziós és koherenciális eltolódásokat, és ő maga írja, hogy az „explicitációs hipotézist” és a „stilisztikai preferen-

ciákat” még különböző interlingvális szövegeken kellene tesztelni, nyelvtanulók fordításaitól kezdve a nem professzionális fordítók produktumaiig (1986: 19).

Szintén általános érvényű hipotézisnek tartják, és nagyon sokan vizsgálják Berman (1990) újrafordítási hipotézisét, amely szerint az újabb fordítások mindig közelebb állnak az eredetihez. Ennek oka az, hogy az első fordításnak a célnyelvi olvasóközönséget kell szem előtt tartania, hiszen a célnyelvi irodalmi kánonba kell bekerülnie, de ha már annyira bekerült, hogy igény van az újrafordításra, akkor bátrabban lehet az eredeti mű jellegzetességeit tükrözni. Mivel újrafordításokra általában szépirodalmi szövegek esetében kerül sor, ezt is inkább korlátozott érvényű hipotézisnek tarthatjuk.

Én is általános érvényűnek szántam az aszimmetria-hipotézisemet (Klaudy 2001), amelyre már e tanulmány bevezetőjében utaltam, és amelynek lényege, hogy a fordítók, bármi legyen is a fordítás iránya, ha van választási lehetőségük, inkább a kifejtettebb megoldásokat részesítik előnyben. A fordítások elemzése során azonban kiderült, hogy az angol szépirodalmi művek magyar fordításaiban nagyon sok összevonást alkalmaznak a fordítók, tehát az aszimmetria-hipotézis sem általános érvényű, inkább nyelvpárspecifikus hipotézis.

Eleve korlátozott érvényű (nyelvpárspecifikus) hipotézisnek szánta Pápai az angol–magyar explicitációs hipotézist (Pápai 2001), és ugyancsak korlátozott érvényű (műfajspecifikus) az implicitációs hipotézis, mely a kondenzációk és kihagyások jellegét vizsgálja a tolmácsolásban vagy a filmfeliratozásban (az utóbbiról ld. Sereg 2021; Malaczkov 2023).

Valójában a Baker-féle (1993) hat közismert univerzálé mindegyike hipotézis. Azért hipotézis, mert 1993-ban Baker csak a korpuszkutatás jövőjét vázolta fel, megállapításait korábbi, manuálisan végzett kismintás kutatások alapján tette meg. Már a „fordítási univerzálé” (translation universals) terminus is mutatja, hogy ezeket univerzális hipotézisnek szánta a szerző. Definíciója szerint a fordítási univerzálék minden fordított szövegre érvényesek a forrásnyelvtől és a fordítási iránytól függetlenül. A hat univerzálé:

- (1) a célnyelvi szöveg explicitégi szintjének növekedése (rise in the level of explicitness),
- (2) egyértelműsítésre és egyszerűsítésre való törekvés (tendency towards disambiguation and simplification),
- (3) a konvencionális grammatikalitás előnyben részesítése (preference for conventional grammaticality),
- (4) törekvés az ismétlések elkerülésére (tendency to avoid repetitions),
- (5) törekvés a célnyelvi sajátosságok felerősítésére (tendency to exaggerate features of the target language),
- (6) eloszlásbeli (disztribúciós) különbségek (specific types of distribution) a célnyelvi szövegben (Baker 1993: 243–245).

Mint látjuk, a felsorolásban keveredik a folyamatközpontú és az eredményközpontú megközelítés. Míg az explicitég és disztribúciós különbségek csak az elkészült célnyelvi végtermékben jelentkezhetnek, a többi törekvés a fordítás folyamataira vonatkozik, bár eredményességük azoknak is a végterméken mérhető.

3. Az aszimmetria-hipotézis

Az aszimmetria-hipotézis felállításához egy megfigyelés vezetett. Mikor az átváltási műveletek rendszerét kidolgoztam (Klaudy 1999), észrevettem, hogy az explicitáció és az implicitáció nem sorolható be a műveletek sorába, mivel majdnem minden fordítási művelet vagy explicitációval vagy implicitációval jár. Explicitációval jár a lexikai konkretizálás, a lexikai felbontás, a lexikai betoldás, a grammatikai konkretizálás, a grammatikai felbontás, a grammatikai betoldás. Implicitációval jár a lexikai generalizálás, a lexikai összevonás, a lexikai kihagyás, a grammatikai generalizálódás, a grammatikai összevonás, a grammatikai kihagyás. Az explicitációt és az implicitációt tehát szuperkategóriának tartottam, és azt gondoltam, hogy érdemes megnézni, hogyan működnek akkor, ha kétirányú fordításkutatást végzünk. Vajon szimmetrikusak-e, tehát ha az egyik irányban explicitációt végzünk, vajon ez implicitációval jár-e a másik irányban? És kiderült, hogy nem. Már korábban végeztem egy visszafordítási kísérletet (Klaudy 1996), amelyből kiderült, hogy visszafordításkor a betoldott elemeket a fordítók nem hagyják ki, így aztán a visszafordított forrásnyelvi szöveg jóval hosszabb lett, mint az eredeti forrásnyelvi szöveg volt. Így jutottam el az aszimmetria-hipotézisig (Klaudy 2001), amely feltételezi, hogy ha kétirányú fordításelemzést végzünk, az explicitáció és az implicitáció nem szimmetrikus műveletek, mivel a fordítók – ha van választási lehetőségük, – mindkét irányban előnyben részesítik, és gyakrabban alkalmazzák az explicitációval járó műveleteket mint az implicitációval járó műveleteket. Erre aztán több magyarázat született, én a térben és időben távol lévő olvasó iránti udvarias-sággal magyaráztam az explicitáció túlsúlyát, Anthony Pym a fordítók kockázatke-rülési törekvéseivel (Pym 2005).

De hogyan függ össze az aszimmetria-hipotézis Blum-Kulka explicitációs hipotézisével? Úgy, hogy ha az aszimmetria-hipotézis általános érvényű hipotézis lenne, akkor közvetetten igazolná Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézisét. Akkor azonban minden nyelvpárban, fordítási irányban és műfajban működnie kellene. És mint az alábbi példákban látni fogjuk, a humán fordítók szépirodalmi művek fordításában egyáltalán nem kerülnek az összevonásokat, tehát szépirodalmi művek fordításakor angol–magyar irányban nem működik az összevonás-elkerülési hipotézis. A gépi fordításban viszont működik.

4. Mit mutatnak az adatok?

Először az adatok forrásáról. Az ELTE BTK fordító és tolmács mesterszakos hallgatói hosszú évek óta készítenek vizsgafeladatként példatárat az átváltási műveletekből. Az elemzendő párhuzamos szöveget ők maguk választják ki. A példatárak a fordítási példákon kívül tartalmaznak bevezetőt az íróról, a műről és a fordítóról, valamint hipotézist a fordítás várható nehézségeiről. Ezekre a hipotézisekre vissza kell térniük az összefoglalóban. Fontos még, hogy a példatár tartalmazzon a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg vagy szövegek pontos bibliográfiai adatait. Az elmúlt években már nem papíron kértem a példatárakat, hanem e-mailben, és e-mailben küldtem el a hallgatóknak az értékelést is. Így most rendelkezésemre áll kb. 300

példatár, amely a saját gépemben digitálisan van tárolva. Bár nem automatikusan lekérdezhető korpusz formájában, de mégis könnyebben használható fel kutatásra.

A kutatás módszere az volt, hogy ezekből a példatárakból kimásoltam a humán fordító által elvégzett összevonási műveletek példáit, és megnéztem, hogyan fordítja őket a Google Translate és a DeepL Translate. Az átváltási műveletek példatárainak elemzéséből származó adatok alapján megállapítható volt, hogy a humán fordítók egyáltalán nem kerülnek a jelentések összevonását az angol–magyar fordításban, sőt az összevonási technikákban való jártasság bizonyos mértékben a műfordítói kompetencia mércéje (természetesen csak angol–magyar irányban).

Mi lehet ennek az oka? Az első ok a nyelvi rendszerek különbségében rejlik: az angol nyelv analitikus és a magyar nyelv szintetikus jellege. A morfológiailag szegény angol nyelvvel szemben a morfológiailag gazdag magyar nyelv több jelentést képes sűríteni egyetlen szóban, és ezt a tulajdonságát a fordítók ki is használják. A második ok a fordítóban rejlik, és ezt jól magyarázza a Baker-féle ötödik fordítási univerzálé: törekvés a célnyelvi sajátosságok felerősítésére (1993: 244). Ennek az ötödik univerzálénak általános jellegében valószínűleg igaza van Bakernek, az ellenkező, tehát a magyar–angol fordítási irány humán fordítója bizonyára éppúgy törekszik a célnyelvi sajátosságok felerősítésére, csak ő nem a jelentések összevonásával, hanem felbontásával tesz ezt. És végül a magyar fordítókat az összevonások irányába terelik a kiadói normák is. Saját tapasztalatomból tudom, amelyet fordítóként az Európa Könyvkiadóban szereztem, hogy ferdén néztek arra a fordítóra, aki azt írta, hogy *elkezdett beszélni a megszólalt helyett*.

5. A jelentések összevonásának definíciója és típusai

Definíció: A jelentések összevonása rendszerszerű átváltási művelet, amely akkor megy végbe, amikor a fordító a célnyelvben egyetlen szóval adja vissza két vagy több forrásnyelvi szó értelmét.

A jelentések összevonásának típusai az angol–magyar fordításban:

- (1) kezdést kifejező ige beolvasztása a főigébe,
- (2) idéző igék módhatározójának beolvasztása az igébe,
- (3) testrészek megnevezésének beolvasztása az igébe,
- (4) általános jelentésű ige összevonása konkrét jelentésű főnévvel és melléknévvel,
- (5) összevonás rokonságnevek esetében,
- (6) egyszavas vagy hiányos mondatok keletkezése a fordításban.

6. Humán és gépi megoldások egybevetése angol–magyar irányban

A fenti hat típusra fogok példákat hozni a humán fordító és a gépi fordítók megoldásainak egybevetésével. Az összes most következő példára vonatkozóan előre kell bocsátani, hogy azok a műveletek, amelyekről azt írom, hogy a gépi fordító elmulasztja őket, nem mindig kötelezőek. Általában a hiányolt összevonások nélkül is grammatikailag helyes magyar mondatokat kapunk, de ezek valamilyen szempontból nem felelnek meg az elvárásainknak. Ezekről a szempontokról lesz szó a következő humán és gépi fordítói példák magyarázatában.

A példákban az (1) az eredeti angol mondat, az (1a) a humán fordító megoldása, az (1b) a Google Translate, az (1c) pedig a DeepL Translate megoldása. A két gépi fordítót az alcímekben GF-ként rövidítem.

6.1. A GF-ben elmarad a kezdő igék beolvasztása a főigébe

Az angol nyelv a cselekvés kezdését, folytatását, befejezését gyakran analitikusan fogalmazza meg, a főigétől elkülönül egy kezdést, folytatást, befejezést kifejező ige. (angol minta: *elkezdett esni az eső*). A magyar fordítók a szépirodalmi fordításokban gyakran a szintetikus megoldást választják, összevonják a kezdő igét a főigével (magyar minta: *eleredt az eső*). Ez történik az alábbi két példában is.

(1) Angol eredeti: Well, **it started to rain** so hard, and I didn't expect there'd be any traffic in this kind of weather. (Bloch, 3)

(1a) Humán fordítás: Jaj, hát tényleg **úgy eleredt**, mintha dézsából öntenék, ilyen időben nem számíthat forgalomra az ember... (Tandori és Tandori 10)

(1b) Google: Nos, annyira **elkezdett esni az eső**, és nem számítottam arra, hogy ilyen időben forgalom lesz.

(1c) DeepL: Hát, annyira **elkezdett esni az eső**, és nem számítottam arra, hogy ilyen időben lesz forgalom.

(2) Angol eredeti: He **began**, very cautiously, **to open his eyes**, to see whether a gramophone was really there. (Woolf 215)

(2b) Humán fordítás: Septimus óvatosan **kinyitotta a szemét**, hogy meggyőződjön róla: van-e ott egyáltalán gramofon. (Tandori 208)

(2c) Google: Nagyon óvatosan **elkezdte kinyitni a szemét**, hogy megnézzze, valóban van-e ott gramofon.

(2d) DeepL: Nagyon óvatosan **kezdte kinyitni a szemét**, hogy megnézzze, valóban ott van-e a gramofon.

A humán és a gépi fordításokat összehasonlítva látjuk, hogy a humán fordítók beolvasztják a kezdő igét a főigébe, a gépi fordítók nem. A két gépi fordító úgy jár el, mint a kezdő fordítók, akik nem tudnak erről a magyar fordítási tradícióról. Mindkét gépi fordítás helyes grammatikailag, de megmarad bennük az angolra jellemző analitikus szerkesztési mód (*elkezdett esni az eső*, *kezdte/elkezdte kinyitni a szemét*). Míg a magyar fordító mindkét példában elhagyja a kezdő igét, sőt az (1a) példában még az *eső* szót is kihagyja, elegendőnek érzi az *eleredt* igét.

6.2. A GF-ben elmarad az idéző igék módhatározójának beolvasztása

Az angol idéző ige a *say* fordításakor a magyar humán fordítók estében kétféle átváltási műveletet figyelhetünk meg, a konkretizálást és az összevonást. Mindkét műveletnek az az eredménye, hogy a *say* ige szótári megfelelője a magyar *mondja* ige nem jelenik meg a magyar szövegben, mert a magyar fordítói tradíció nehezen tűri az idéző igék angolra jellemző monotonitását. A magyar fordítók általában

konkrétabb, szűkebb jelentésű igével feleltetik meg az angol *say* lexémát vagy összeolvasztják a módhatározóval. Az alábbi példák az összeolvasztást szemléltetik.

(3) Angol eredeti: “Not at all”, **I said, smiling**. “I can practice while you play.” (Forman 39)

(3a) Humán fordítás: Dehogy – **mosolyogtam** rájuk. – Majd gyakorlok, amíg ti játszotok. (Rudolf 65)

(3b) Google: – Egyáltalán nem – **mondtam mosolyogva**. – Tudok gyakorolni, miközben játszol.

(3c) DeepL: „Egyáltalán nem” – **mondtam mosolyogva**. „Gyakorolhatok, miközben te játszol.”

(4) Angol eredeti: “No—I hadn’t the chance after all”, **he said, fibbing hastily**. (Wharton 21)

(4a) Humán fordítás: Nem ... hiszen nem volt rá alkalmam – **füllentette Archer**. (Kiss 33)

(4b) Google: „Nem – végül is nem volt rá lehetőségem” – **mondta sietve**.

(4c) DeepL: „Nem, végül is nem volt rá lehetőségem” – **mondta sietve füllentve**.

A (3a) és (4a) fordításban a humán fordító beolvasztotta a módhatározót a mondást jelentő igébe (*mosolyogtam, füllentette*), a két gépi fordító mindkét esetben megtartotta a *say* ige szótári megfelelőjét (*mondtam*): és a módhatározót nem olvasztotta bele az igébe. A (4c) példában látjuk, hogy a DeepL fordító annyira szó szerint fordít, hogy nemcsak az idéző igét tartja meg, hanem mindkét módhatározót is, amelyek egymás mellett állva azonos alakjukkal nemkívánatos grammatikai homónímiát alkotnak.

6.3. A GF-ben elmarad a testrészek megnevezésének beolvasztása az igébe

Az angol nyelvben gyakori, hogy a testrészekkel végzett mozdulatok esetében a testrész megnevezése is benne van a mondatban (angol minta: *intett a kezével, nézett a szemével, lépett a lábával, bólintott a fejével*). A magyar fordításban a testrészek megnevezése általában beleolvad a főigébe. Ennek két oka is lehet, törekvés a redundancia elkerülésére, és a magyar igék szóképzési lehetőségeinek gazdagsága (*bólint, bólogat, bólingat, biccent, lépked, lépdél, lépeget* stb.). Ez olyan lehetőség, amelyet a fordítók kihasználnak annak érdekében, hogy kompenzálják a veszteségeket, amelyek a fordítással mint kódváltással elkerülhetetlenül együtt járnak.

(5) Angol eredeti: – Good for you! he cried, **snapped his fingers** above his head, lifting one foot. (Conrad 47)

(5a) Humán fordítás: – Bravó! – kiáltotta, kezét feje fölé dobva **csettintett**, és fél lábát fölemelte. (Vámosi 59)

(5b) Google: – Jó neked!’ kiáltotta, **ujjaival a feje fölött csettintett**, egyik lábát felemelve.

(5c) DeepL – Jó neked – kiáltotta, **csettintett az ujjával a feje fölött**, és fel-emelte az egyik lábát.

(6) Angol eredeti: Poirot studied the plan in front of him thoughtfully. Then he **inclined his head**. (Christie 83)

(6a) Humán fordítás: Poirot gondolkozva nézegette az előtte lévő tervrajzot. Aztán **biccentett**. (Katona 78)

(6b) Google: Poirot elgondolkodva tanulmányozta az előtte álló tervet. Aztán **meghajtotta a fejét**.

(6c) DeepL: Poirot elgondolkodva tanulmányozta az előtte lévő tervet. Aztán **lehajtotta a fejét**.

Az (5a) fordításban nem szerepel az, hogy a *fejével*, a (6a) fordításban nem szerepel az, hogy az *ujjaival*. De mi mással lehetne *biccenteni* és *csettinteni*? Látunk két gazdag jelentésű magyar igét, melyekben benne van a mozdulatot végző testrész jelentése. Az (5b) és az (5c) fordításban a gépi fordítónak is „bejön” a *csettint* ige, de nem meri kihagyni azt, hogy az *ujjaival*. Itt nincs jelentésmódosulás a GF-ben, csak redundancia. A (6b) és a (6c) fordításban viszont jelentésmódosulást okoz, hogy a gépi fordítónak „nem jön be” a *biccent* ige, amely ebben a szituációban azt jelenti, hogy Poirot már tökéletesen tisztában van azzal, hogy mi a helyzet, és mit kell tennie. Erre sem a *meghajtotta a fejét*, sem a *lehajtotta a fejét* kifejezés nem alkalmas.

6.4. A GF-ben elmarad az általános jelentésű ige összevonása konkrét jelentésű főnévvel vagy melléknévvvel

Az angol nyelvben az állapotváltozást – pl.: *besötétedik*, *elvörösödik* – általában analitikusan fejezik ki, egy funkcionális igével és az állapotot jelentő melléknévvvel (*night comes*, *turn red*). Ilyenkor a magyar fordítók, legalábbis a rutinos fordítók, élnek azzal a lehetőséggel, hogy a magyar nyelvben az állapotváltozást egyetlen igével is ki lehet fejezni: *elvörösödik*, *elkékül*, *elzöldül*, *hajnalodik*, *esteledik*, és a tömörebb, szintetikus megoldást választják.

(7) Angol eredeti: ‘What are we going to do when **night comes**?’ (Christie 213)

(7a) Humán fordítás: – Mit fog csinálni, ha **besötétedik**? (Szőgyárdó 239)

(7b) Google: – Mit fogunk csinálni, ha **eljön az éjszaka**?

(7c) DeepL: – Mit fogunk csinálni, ha **eljön az éjszaka**?

(8) Angol eredeti: And Lucy stopped at the drawing-room door, holding the cushion, and said, very shyly, **turning a little pink**, Couldn’t she help to mend that dress? (Woolf 57)

(8a) Humán fordítás: Lucy pedig megállt még a szalonajtóban, a párnával a hóna alatt, és nagyon félénken, **kicsit elpirulva** megkérdezte, nem segíthetne-e valamit a ruha kijavításában? (Tandori 57)

(8b) Google: Lucy pedig megállt a szalon ajtajában, fogta a párnát, és nagyon félénken, **kissé rózsaszínre fordulva** azt mondta: Nem tudna segíteni a ruha megjavításában?

(8c) DeepL: Lucy megállt a szalon ajtajában, kezében a párnával, és nagyon félénken, **kissé rózsaszínűvé válva** azt mondta: – Nem tudna segíteni megjavítani azt a ruhát?

Mint a (7b), (7c), (8b), (8c) példa mutatja egyik gépi fordító sem végzi el az állapotváltozást jelentő szintetikus angol kifejezések összevonását, amit a humán fordítók elvégeznek: (*besötétedik, elpirul*). Majdnem teljesen egyforma analitikus kifejezések születnek a GF-ben: teljesen azonosak a megoldások a (7) példa fordításakor: *eljön az éjszaka*, és elhanyagolható a különbség a (8) példa fordításában. Ebben az esetben egyik sem tekinthető grammatikailag helyesnek: *kissé rózsaszínre fordulva**, *kissé rózsaszínre válva**.

6.5. A GF nem mindig tudja összevonni a rokonságneveket

A rokonsági viszonyokat nyelvenként másképpen jelölik. Ha egy angol regényben belép a szobába az anya (*mother*) és az apa (*father*), akkor azt a magyar fordítók úgy fogják fordítani, hogy *megérkeztek a szülők*. Ha valaki az angolban megkérdezi, hogy *Do you have brothers and sisters?*, a magyar fordító valószínűleg összevonást fog alkalmazni, és azt fogja kérdezni, hogy *Vannak testvéreid?* Ezeket az összevonásokat a gépi fordítók nem mindig végzik el. De ezen a téren, nyilván a gyakori előfordulás miatt már érezhető javulás.

(9) Angol eredeti: Besides, she's got to be lonely. No **brothers or sisters**. No friends. (Collins 440)

(9a) Humán fordítás: És biztosan magányos is. Nincsenek se **testvérei**, se barátai. (Farkas 383)

(9b) Google: Ezen kívül magányosnak kell lennie. Nincsenek **testvérek vagy nővérek**. Nem barátok*

(9c) DeepL: Különben is magányos, nincsenek **testvérei**, sem barátai.

(10) Angol eredeti: 'Well done! And do you have any brothers or sisters?' (Haig 185)

(10a) Humán fordítás: – Nagyon ügyes vagy. És van **testvéred**? (Kőszeghy 212)

(10b) Google: –Szép munka! És vannak **testvéreid vagy nővéreid**?

(10c) DeepL: – Szép munka! **És vannak-e testvéreid?**

Amint a (9c) és a (10c) mutatja a Google Translate kétszer is beleesett a *testvérek* csapdájába: a *brothers and sisters* mindkét esetben úgy jelenik meg a fordításban, hogy *testvérek és nővérek*. Tehát valamit már tud, de csak félig tudja. Azt tudja, hogy *brother* az *testvér*, de azt nem tudja, hogy a magyarban a *nővér* is beletartozik a testvérek fogalmába. A (9c) és a (10c) mutatja, hogy a DeepL már tudja, hogy

ilyenkor összevonást kell alkalmaznia, és el is végzi. Van még egy gond a (9c)-vel, de az nem az összevonással kapcsolatos. Kérdés, hogy a GF figyelembe tudja-e venni a kontextust, melyben arról van szó, hogy valakinek nincsenek sem testvérei, sem barátai, és nem arról, hogy nem barátok.

6.6. A GF-ben sohasem jönnek létre egyszavas vagy hiányos mondatok

Az összevonás-elkerülési tendencia miatt GF-ben nem fordul elő, hogy többszavas forrásnyelvi mondatokból egyszavas mondatok keletkeznek a célnyelvi szövegben, míg az emberi fordításban ez előfordul (pl. *Do you know, what I mean?* → *Érted?*). A gép minden szót vissza akar adni. Ugyanezért nem keletkeznek benne hiányos mondatok. Most erre hozok példát. A fordító, aki nem csupán reprodukálónak, hanem alkotótársnak tartja magát, élhet olyan megoldásokkal, hogy a mondatból kihagyja az állítmányt, ha így nagyobb hangsúlyt tud helyezni három egymás után következő módhatározóra. És mivel a követő mondat szerkezete gyakran tud az előző mondat szerkezetéből építkezni, vagy úgy is mondhatjuk, hogy a megelőző mondat szerkezete alapján anticipálhatjuk a következő mondat szerkezetét, nem érzünk hiányt. Sőt, igei állítmány nélkül a mondat sokkal drámaibban ábrázolja a leírt jelenetet.

(11) Angol eredeti: Almost automatically George shuffled the cards and laid out his solitaire hand. **He used a deliberate, thoughtful slowness.** (Steinbeck 52)

(11a) Humán fordítás: George szinte gépiesen keverte meg a kártyát, s kezdte rakni a passziánszot. **Megfontoltan, elgondolkodva, lassan.** (Benedek 80)

(11b) Google: George szinte automatikusan megkeverte a kártyákat, és kinyújtotta a pasziánsz kezét. **Szándékos, megfontolt lassúságot alkalmazott.**

(11c) DeepL: George szinte automatikusan megkeverte a kártyákat, és kiterítette a pasziánszát. **Megfontolt, átgondolt lassúsággal játszott.**

Mint a (11 b) és a (11c) példából látható, a gépi fordításokban megmarad az igei állítmány: *lassúsággal játszott, lassúságot alkalmazott*. Nincs bennük semmi a helyzet drámaiságából, sőt a Google fordító megoldása *lassúságot alkalmazott* kifejezetten papírizú, lapos megoldás. Az tény viszont, hogy egyetlen szó sem hiányzik a fordításból, és valószínűleg többet nem is várhatunk a gépi fordítástól, ezért nem alkalmas szépirodalmi szövegek fordítására.

7. Összefoglalás

Milyen következtetéseket tudunk levonni a példákból az összevonás-elkerülési hipotézisre vonatkozólag? Példatáram vizsgálata alapján, melyből most csak néhány szemléltető példát választottam ki, megállapítható, hogy a szépirodalmi szövegek fordítói angol–magyar irányban a jelentések összevonásának összes típusát rendszeresen alkalmazzák. Tehát rájuk nem jellemző a jelentések összevonásának elkerülése. Érdekes módon a jelentések összevonása nem jelent feltétlenül implikációt. Egy gazdag szemantikai tartalmú ige, pl. a *biccent*, explicitebben jellemzi

Poirot viselkedését a (6a) példában, mint az a két szó, amely a (6c) példában található: *lehajtotta a fejét*.

A Google Translate és a DeepL Translate fordításai viszont tökéletesen igazolják az összevonás-elkerülési hipotézist, hiszen tényleg ritkán vannak össze jelentések. De a gép nem azért nem von össze jelentéseket, mert jobban ki akarja szolgálni az olvasót, esetleg nem akar információvesztést okozni számára, hanem azért, mert nem ismeri fel azokat szerkezeteket, amelyeket a magyarban érdemes lenne összevonni.

A magyar fordítók számára viszont döntés kérdése a jelentések összevonása, azaz a szintetikus alak választása, mert az analitikus megoldások éppen olyan helyesek lennének. Ha azonban a magyar fordítók nem döntenének az összevonás mellett, akkor az angolról magyarra fordított szövegek fordításában sosem jelennének meg gazdag jelentéstartalmú igék, pl.: *biccent, besötétedik, elpirul*. Vagy vegyünk tágabb példatárból még néhány, összevonás eredményeképpen keletkezett gazdag jelentéstartalmú magyar igét: *átlendül, kisarjadt, pislant, túlharsog, kibontakozik, lecsillapodik, ébredszik, átrándul (vhová) stb.* Mennyivel szegényebb lenne ezek nélkül az igék nélkül a magyar fordítás szövege. Arról nem is beszélve, hogy a szintetikus alakok jobban összetartják a mondatot, tehát fontos kohéziós szerepük is van. A gépi fordítások széles körű használatával az analitikus jelleg felerősödhet a magyar nyelvben is, ami csökkentheti a szövegek kohézióját.

Mindaz, amit leírtam, elsősorban a szépirodalmi művek fordítására vonatkozik. A jelentések összevonásának egyes eseteit külön-külön is meg lehetne vizsgálni különböző szövegtípusokban. A szépirodalmi művek fordításában természetesen a kreativitásnak nagyobb szerepe van, mint a szakfordításban. Sőt, a „kreativitás” szakszövegek esetében, pl. jogi szakszövegek fordításában akár negatívumká is válhat. A szemantikailag üres igék összevonása tartalmaz főnevekkel az utóbbi szövegtípusban már csak azért sem történhet meg, mert a tartalmaz főnevek rendszerint terminusok, és az igével összevonva elvesztenék terminus jellegüket. A szemantikailag üres igéknek éppen az funkciójuk, hogy sértetlenül lehessen „mozgatni” velük a terminusokat a szövegben. Ilyenkor helyesen jár el a gépi fordító, amikor elkerüli a jelentések összevonását, és a forrásnyelvi szöveg analitikus szerkezetét ő is analitikusan fordítja. Tehát a címben olvasható összevonás-elkerülési hipotézist a magyar szépirodalmi fordítók megoldásai nem igazolják, de a Google Translate és a DeepL Translate vizsgált megoldásai igen. Valószínűleg a gépi fordításokhoz hasonló összevonás-elkerülési tendenciát figyelhetnénk meg kezdő fordítók fordításaiban, akik az összevonási technikákat nem ismerik, még nem elég nagy a szókincsük a gazdag jelentéstartalmú magyar igék megtalálásához, és félnek bármit is kihagyni a fordításból.

Irodalom

- Baker, Mona 1993. Corpus linguistics and translation studies. Implications and applications. In: Baker, Mona – Francis, Gill – Tognini-Bonelli, Elena (eds.): *Text and technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- Berman, Antoine 1990. La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes* 4, 1–7.
- Blum-Kulka, Shoshana 1986. Shifts of cohesion and coherence in Translation. In: House, Juliane – Blum-Kulka, Shoshana (eds.): *Intrelingual and intercultural communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 17–37.
- Klaudy, Kinga 1996. Back translation as a tool for detecting explicitation strategies in translation. In: Klaudy, Kinga – Lambert, José – Sohár, Anikó (eds.): *Translation studies in Hungary*. 99–114.
- Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, Kinga 2001. Az aszimmetria-hipotézis. In: Bartha, Magdolna – Stephanides Éva (szerk.): *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola. 371–378.
- Klaudy Kinga 2006. Hipotézisalkotás a fordítástudományban. In: Heltai Pál (szerk.): *Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Vol. 3. Pécs–Gödöllő: MANYE– Szent István Egyetem. 173–180.
- Malaczkov Szilvia 2023. *Explicitáció és implicitáció az önkéntes feliratozásban*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.
- Pápai Vilma 2001. *Az explicitációs hipotézis*. Doktori értekezés. Kézirat. Pécsi Tudomány-egyetem.
- Pym, Anthony 2005. Explaining explicitation. In: Károly, Krisztina – Fóris, Ágota (eds.): *New trends in translation studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 29–44.
- Sereg Judit 2021. *A szinkronnyelv befogadói értékelése és hatása az anyanyelvi nyelvhasználatra*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.

Források

- Bloch, Robert 1959. *Psycho*. New York: Simon and Schuster Inc.
- Bloch, Robert 1990. *Pszicho*. Budapest: Pán Könyvkiadó Kft. Fordította: Tandori Dezső és Tandori Ágnes.

- Christie, Agatha 1934. *Murder on the Orient Express*. London: HarperCollins Publishers.
- Christie, Agatha 1980. *Gyilkosság az Orient Expresszen*. Fordította: Katona Tamás. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Christie, Agatha 1939, 2010. *And then there were none*. London: Agatha Christie Ltd.
- Christie, Agatha 2010. *Tíz kicsi néger*. Fordította: Szijgyártó László. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Conrad, Joseph 2020. *Heart of darkness*. Planet eBook.
- Conrad, Joseph 2024. *A sötétség mélyén*. Fordította: Vámosi Pál. Budapest: Trubadúr Könyvek Kiadó.
- Forman, Gayle 2009. *If I stay*. New York: Dutton Children's Books.
- Forman, Gayle 2011. *Ha maradnék*. Fordította: Rudolf Anna. Budapest: Ciceró Könyvstúdió.
- Haig, Matt 2020. *The Midnight Library*. Edinburgh: Canongate Books Ltd.
- Haig, Matt 2021. *Éjfél könyvtár*. Fordította: Kőszeghy Anna. Budapest: Gabó Kiadó.
- Collins, Suzanne 2020. *The ballad of songbirds and snakes*. New York: Scholastic Press.
- Collins, Suzanne 2020. *Énekesmadarak és kígyók balladája*. Fordította: Farkas Veronika. Budapest: Agave Könyvek.
- Steinbeck, John 1937, 1978. *Of mice and men*. New York: Penguin Books.
- Steinbeck, John 1974. *Egerek és emberek*. Fordította: Benedek Marcell. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Woolf, Virginia 1928. *Mrs. Dalloway*. New York: The Modern Library Publishers.
- Woolf, Virginia 2021. *Mrs. Dalloway*. Fordította: Tandori Dezső. Budapest: Helikon Kiadó.
- Wharton, Edith 2010. *The age of innocence*. London: Harper Collins Publishers.
- Wharton, Edith 2003. *Az ártatlanság kora*. Fordította: Kiss Marianne. Budapest: Képzőművészeti Kiadó Kft.